७१

श्रीरामं वंदे श्री सीतापते रघुपते शरणागतो

स्मि

वैद्यरहस्यं मूलमात्रम्

वैद्यरहस्यं भाद्रपद

हंसीव कृष्णे ते कीर्तिः
स्वर्गंगामवगाहते

..सीताजन्मदिनं शाके १७८१ सिध्दार्थीनामसंवत्सरे
मार्गशीर्ष वा ५ बुधवासर
सूर्योदयात्प्राक् घटी २

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

(1)

॥अथ वैद्यरहस्य प्रारंभः॥ ... जनार्दनतनयस्य देवधरोप ॥
॥ नामकस्य कृष्णशर्मणः पुस्तकमिदं लोकोपकारार्थं भूयात् ॥ ॥

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(2)

श्रीगणेशायनमः॥ श्रीगुरुभ्योनमः॥ श्रीधन्वंतरयेनमः॥ यन्नामस्मरणं समस्तदुरितध्वंसावहं पुण्यदं भक्तानाम्
भयंकरं सुखकरं सर्वार्थसिद्धिप्रदं ॥ तं नत्वार्जुनमीश्वरं गुरुकृपावाप्तैः सुसिद्धैर्वरैर्यो वैद्यं रहस्यमेद्य तनुते
विद्यापतिः कौतुकात् ॥१॥ यतः समस्तरोगाणां ज्वरो राजेति विश्रुतः ॥ अतोज्वराधिकारोत्र प्रथमं लिख्यते मया ॥२॥
अंशांशं यत्र दोषाणां विवेक्तुं नैव शक्नुयात् ॥ साधारणी क्रिया तत्र विदधीत चिकित्सकः ॥३॥ सामान्यतो ज्वरी पूर्वं
निर्वातनिलये वसेत् ॥ निवतिमाकषोरक्षिमारोग्यं कुरुते यतः ॥४॥ व्यजनस्यानिलस्तृष्णास्वेदमूर्छाश्रमापहः॥
तालवृंतभवो वातस्त्रिदोषशमनो मतः ॥ वंशव्यजनजः सोष्णो रक्तपित्तप्रकोपनः ॥५॥ चामरो वस्त्रसंभूतो मायूरो
वेत्रजस्तथा ॥ एते दोषजिता वाताः स्निग्धा हृद्याः सुपूजिताः ॥६॥ नवज्वरी भवेद्यत्नात् गुरूष्णवसनावृतः ॥ यथर्तु
पक्कं पानीयं पिबेत्किंचिन्निवारयन् ॥७॥ सर्वर्तुषु प्रदेयं हि जलं कूपोद्भवं शुभं ॥ व्ययेयुक्तं सर्वजीवैः पीयते यदहर्नि
शं ॥ विनापि भेषजैर्व्याधिः पथ्यादेव निवर्तते ॥८॥ न तु पथ्यविहीनस्य भेषजानां शतैरपि ॥ परिषेकान्प्रदेहांश्च
स्नेहान्संशोधनानि च ॥९॥ दिवास्वप्नं व्यवायं च व्यायामं शिशिरं [illegible] जलं ॥ क्रोधप्रवातभोज्यानि वर्जयेत्तरुया
जरी ॥१०॥ शोषं छर्दिं मदं [illegible] मूर्छां भ्रमं तृष्णामरोचकं प्राप्नोत्यपर्[illegible]वाने तान्परिषेकादिसेवनात् ॥११॥

यथा

न२

ष२

ह१

(2A)

[ध्ये] [म]

सज्वरोज्वरमुक्तोवापि दाहीनि गुरूपिच ॥ असात्म्यान्यन्नपानानिविरुद्धानशानानिच ॥१२॥ व्यायामतिचेष्टां वा अ[illegible]भ्यंगंस्ना
नंचवर्जयेत् ॥ तेनज्वरःशमंयातिशांतश्च नपुनर्भवेत् ॥१३॥ आमाशयस्थोहत्वाग्निंसामोमार्गान्पिधापयन् ॥ विदधा
तिज्वरंदोषस्तस्माल्लंघनमाचरेत् ॥१४॥ लंघनेनक्षयंनीतेदोषेसंधुक्षितेनले ॥ विज्वरत्वंलघुत्वंचक्षुच्चैवास्यो
पजायते ॥१५॥ वातमूत्रपुरीषाणांविसर्गोगात्रलाघवं ॥ हृदयोद्गारकंठास्यशुद्धौतंद्राक्लमेगते ॥१६॥ स्वेदेजा
तेरुचौवापिक्षुत्पिपासासहोदये ॥ कृतंलंघनमादेश्यंनिर्व्यथेचांतरात्मनि १७॥ कफोत्क्लेशः सहृल्लासःष्ठीवनं
चमुहुर्मुहुः ॥ कंठास्यहृदयाशुद्धिस्तंद्रास्यात्[illegible]नलंघने ॥१८॥ पर्वभेदोंगमर्दश्चकासःशोषोमुखस्यच ॥ क्षु[तर]
त्प्रणाशोरुचिस्तृष्णादौर्बल्यंश्रोत्रनेत्रयोः ॥१९॥ मनसःसंभ्रमोभीक्ष्णमूर्ध्ववातस्तमोहृदि ॥ देहाग्निबल
हानिश्चलंघनेतिकृतेभवेत् ॥२०॥ बलाविरोधिनावैनंलंघनेनोपपादयेत् ॥ बलाधिष्टानमारोग्यंयद
र्थोयंक्रियाक्रमः ॥२१॥ तद्विमारुततृष्णाक्षुन्मुखशोषभ्रमान्वितेः ॥ नकार्यंगु[illegible]र्विणीबालवृद्धदुर्ब
[श्रम] लभीरुभिः ॥२२॥ नक्षयाध्वैक्रोधकामशोकारुचिज्वरे ॥ वातिकःसप्तरात्रेणदशरात्रेणपैत्तिकः ॥२३॥
श्लेष्मिकोद्वादशाहेनज्वरःपाकंप्रपद्यते ॥ यावत्तुलंघनंकार्यंतावत्तसोदकंभजेत् ॥२४॥ निर्वातेचगृहेवासस्ता
पत्कार्यःप्रयत्नतः ॥ तत्पादहीनंपित्तघ्नमर्धहीनंतुवातजित् ॥२५ त्रिपादहीनंश्लेष्मघ्नंसंग्राह्यग्निप्रदंलघु ॥

त
पादशेषंतुयत्तोयमारोग्यांबुदुच्यते ॥२६॥ आरोग्यांबुसदापथ्यंकासश्वासकफापहं ॥ सद्योज्वरहरंग्राहि दीपनंपाच
नंलघु ॥२७॥ आनाहपांडुशूलार्शोगुल्मशोथोदरापहं ॥ मूर्छापित्तोष्णदाहेषुविषे रक्तेमदात्यये ॥२८॥ भ्रमश्र
मपरीतेषु तमकेवमथौतथा ॥ धूमोद्गारेविदग्धे चरोगेषेचमुखकंठयोः ॥२९॥ ऊर्ध्वगे रक्तपित्तेच शीतमंभः प्रशस्य
ते ॥ वातश्लेष्मज्वरार्त्तायहितमुष्णांबुसर्वदा ॥३०॥ तत्कफंविलयंनीत्वातृष्णामाशुनिवर्तयेत् ॥ उदीर्यचाग्निं
स्त्रोतांसिमृदूकृत्यविशोधयेत् ॥३१॥ वातपित्तकफस्वेदशकृन्मूत्राणिसारयेत् ॥ दाहातीसारपित्तासृक्मूर्छा
मद्यविषार्तिषु ॥३२॥ मूत्रकृछ्रपांडुरोगेतृष्णाछर्दिभ्रमेषुच ॥ श्रृतशीतंजलंचैतत् षडंगोदकमीरितं ॥३३॥
प्रायःसप्तादिदिवसैर्ज्वरःपाकंप्रपद्यते ॥ क्षुत्संपत्तिपक्वेषु रसदोषमलेषुच ॥३४॥ कालेवायदिवाकालेसोन्नेका
लउदाहृतः ॥ बलवाननबलोतीबलहीनस्त्रिधानरः ॥३५॥ बलिनंज्वरमुक्तंतमबलंदोषपाकतः ॥ अतीव
बलहीनंहिलंघनंनैवकारयेत् ॥ येगुणालंघनेप्रोक्तातद्गुणाल्लघुभोजने ॥ तस्माद्यूषैश्चखमंडैश्चपेयाद्यै
स्तानुपाचरेत् ॥ बलातिहीनमबलंपाचनाद्यैरुपाचरेत् ॥ ज्वरोबलवतःपुंसोलंघनादेवनश्यति ॥३८॥
सज्वरंज्वरमुक्तंवादिनांतेभोजयेल्लघु ॥ गुर्वभिष्यंदकालेच ज्वरीनाद्यात्कथंचन ॥३९॥ नतुतस्याहितंभुक्तमा
युषेवासुखायच ॥ आनद्धस्तिमितेदेषेयावंतंकालमातुरः ॥४०॥ तावत्कालंसलंघेन्नमश्नीयात्सविरिक्तवान् ॥

षडंगंवाज
रदेयंप्रय
त्नतः ॥ मुस्त
पर्पटकोदी
च्यंछत्रास्व्य
॥२॥ शीरचं
दनौ ॥ श्रृत
शीतं

(3A)

सषाहापरतोदुष्टे सामे स्यात्पाचनं ज्वरे ॥ ६१ ॥ निरामे शमनं स्तब्धे सामे नौषधमाचरेत् ॥ आमलक्यभया
कृष्णा चित्रकश्चेत्ययं गणः ॥ ६२ ॥ सर्वज्वरकफातंके भेदी दीपनपाचनः ॥ अमृतारिष्टकुचंदनपद्मकधा
न्योद्भवो क्वाथः ॥ ६३ ॥ ज्वरहृल्लासछर्दिं तृष्णादाहारुचीर्हन्यात् ॥ अनंताबालकं मुस्तं नागरं कटुरोहिणी ॥ ६४ ॥
पिबेत्स्केखांबुना चूर्णं प्रातःकाले [illegible] क्ष संमितं ॥ विदद्यात्कोष्ठसंशुद्धिं दीपयेच्च हुताशनं ॥ आरग्वधक
णामूलमुस्ता तिक्ताभयाकृतः ॥ क्वथः शमयति क्षिप्रं ज्वरं वातकफोद्भवं ॥ गुडूचीपिप्पलीमूलनागरैः पा
चनं स्मृतं ॥ दद्याद्वातज्वरे पूर्णलिंगे सप्तमवासरे ॥ पर्पटो वासकस्तिक्ता कैरातो धन्वयासकः ॥ प्रियं
गुश्च कृत क्वाथ एषां पित्तज्वरापहः ॥ इति पर्पटादिक्वाथः ॥ द्राक्षाहरीतकीमुस्ताकटुकाकृतमालकः ॥ पर्पटश्च
कृत क्वाथ एषां पित्तज्वरापहः ॥ तृष्णमुर्छादाहपित्तास्त्रशमनो भेदनः स्मृतः ॥ द्राक्षादिः ॥ पित्तज्वरे तु कटुकीक
ल्कः शर्करयान्वितः ॥ प्रशस्यते पित्तदोषे सर्वोपद्रवनाशनः ॥ कटुकीकल्कः ॥ ह्रीवेरं चंदनोशीरघनपर्पटसा
धितं ॥ दद्यात्सुशीतलं वारि तृट्छर्दिज्वरदाहनुत् ॥ ह्रीवेरादिक्वाथः ॥ भूनिंबातिविषालोध्रमुस्तकेंद्रय
वामृताः ॥ बालकं धान्य बिल्वं च कषायो माक्षिकान्वितः ॥ विड्भेद श्वासकासांश्च रक्तपित्तज्वरं हरेत् ॥ भूनिंबा

(५)

२ कटुपडवेल रिंगणी ६ पिचेतिपाठः

वैद्य० दिकाथः॥ द्राक्षा चंदनपद्मानि मुस्ता तिक्ताम्रतान्वितः॥ धात्रीवालं मुशीरं च लोध्रं द्रयनपर्पटाः॥ परूषकं प्रियंगुश्च ज्वरा० १
॥३॥ यवासो वासकस्तथा॥ मधुकं कुलकं चापि किरातो धान्यकस्तथा॥ एषां काथो निहंत्येव ज्वरं पित्त समुद्भवं॥ तृष्णां दा
हं प्रलापं च रक्तपित्तं भ्रमं क्लमं॥ मूर्छां छर्दि तथा शूलं मुखशोषमरोचकं॥ कासं श्वासं च हृल्लासं नाशयेन्नात्र संश त्रं ३
यः॥ महाद्राक्षादिकाथः॥ द्राक्षामलककल्केन कवलो हितो मतः॥ [illegible] पक्वदाडिमबीजैर्वा धान्यक
ल्केन वा क्वचित्॥ दाहवम्यार्दितं क्षामं निरन्नं तृष्णयान्वितं॥ शर्करामधुसंयुक्तं पाययेल्लाजतर्पणं॥ श्लेष्मके हृ
द्राक्षा दृग्गहेन ज्वरेयुं जीत भैषजं॥ वासाक्षुद्रामृताकाथः क्षौद्रेण ज्वरकासनुत्॥ कट्फलं पौष्करं शृंगी कृष्णा च मधु
नासह॥ श्वासकासज्वरहरो लेहोयं कफनाशनः॥ सिंधुत्रिकटुराजीभिर्माद्रकेन कफे हितः॥ कवल इति शेषः मोहरी
मुद्गयूषोदनो देयो ज्वरे कफसमु[illegible]त्थिते॥ गुडूचीपर्पटो मुस्ता किरातो विश्वभेषजं॥ वातपित्तज्वरे देयं पंचभ
द्रमिदं शुभं॥ मुद्गामलकयूषस्तु वातपित्तज्वरे हितः॥ पंचकोलकृतः काथो वातश्लेष्मज्वरापहः॥ दशमूलीसरः
पीतः कणाढ्यः कफवातजे॥ स्वेदोद्गमे भृष्टकुलत्थचूर्ण निपातनं शास्त्रमिदं ब्रुवंति॥ भूनिंबकारवीतिक्ता
वचाकट्फलजं रजः॥ एतदुद्धूलनं श्रेष्ठं संततस्वेदसंभवे॥ पित्तश्लेष्मज्वरे देयं औषधं दशमेहनि॥ गुडूच्या
भ दिवः काथः पूर्वोक्तिश्चात्रशस्यते॥ नागरोशीरबिल्वाढ्य धान्यमोचरसांबुभिः॥ कृतः काथो भवेद्ग्राही ॥३॥

उद्धूलनं ३

(5A)

स्य

पित्तश्लेष्मज्वरापहः॥ शार्कराम क्षमात्रंतु कटुकांचोष्णवारिणा॥पीत्वाज्वरं जयेज्जंतुपित्तश्लेष्मसमुद्भवं॥स्र
स्यनासहयोद्व्यं संन्निपातंचिकित्सता॥स श्च तत्र भवेज्जेता सजेतामय संकुले॥लंघनं वालुकास्वे
दोनस्यंनिष्ठीवनंतथा॥अबले होंजनंचैव प्राक्प्रयुंज्यात्रिदोषजे॥ सप्तमे दिवसेप्राप्ते दशमे द्वादशे
पिच॥पुनर्घोरतरोभूत्वाप्रशमं यातिहंतिवा॥ नाभेरूर्ध्वं हृदोधस्तात्पीडिते श्वयथाभवेत्॥ तोः पाकं धा६
विजानीयात् अन्यथातुमलस्यच॥राग्भुत्धीं द्रिय पंचकस्यपटुतावन्हे श्चयत्रक्रमान्तृष्णादि प्रशमोज्वर
स्यमृदुतातंदोषपाकं वदेत्॥हृन्नाभ्योरतिवेदनातिसरणं तीव्रोज्वरस्तृष्णादःश्वासाधिक्यमरोचकोरा
पा रतिःस्याद्रास्तकाकृतिः॥सैंधवंश्वेतमरिचं सर्षपाःकुष्टमेवच॥बस्तमूत्रेणसंपिष्टंनस्यंतंद्राानिवारणं॥
आर्द्रकस्वरसोपेतं सैंधवंकटुकत्रयं॥आकंठं धारयेदास्ये निष्ठीवेच्चपुनःपुनः॥तेनास्यहृदयक्लोम
मन्यापार्श्वशिरोगलात्॥लीनोश्लाकृष्यतेश्लेष्मा लाघवंचास्यजायते॥ पर्वभेदोज्वरोमूर्छानिद्राश्वा
सगलामयः॥सुरवाक्षिगौरवंज्याड्यमुत्क्लेशश्चोप शाम्यति॥कट्फलंपौष्करंशृंगीव्योषं यासश्च
कारवी॥श्लक्ष्णचूर्णीकृतंचैतन्मधुनासहलेहयेत्॥ चूर्णमेतत्कफोद्रेके देयमार्द्रकजद्रवैः॥एवंलेहिका पा२
हंतिसंन्निपातंसुदारुणं॥हिक्कांश्वासंचकासंचकंठरोगंचनाशयेत्॥इत्यष्टांगावलेहिका॥सूतंविषंच
मरिचंतुल्यकंनवसारं॥चूर्णितंस्वरसेर्म धूर्त्तपत्ररसोनयोः॥संन्निपातकृतेमोहे मूर्ध्नि लिंपेत्स

ग धं१ मो हे १

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yeshwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai ... joint project

(5)

गंधकपारदौ २

द्रोपरि ॥ सूतनीलस्य कणा गंधमेकांशं जयमालकं ॥ सर्वैस्त्रिगुणितं जंभवारिपिष्टं दिनाष्टकं ॥ नेत्रांजनेन हंत्याशु
सर्वेपि द्रवयुक्त ज्वरं ॥ भैरवांजनं ॥ गंधैन्नोलस्युना भोग्मिमर्दयेद्या ममात्रकं ॥ तस्योदकेन संयुक्तं नस्यं न स्मृति
बोध कृत् ॥ मरीचेन समायुक्तं हंति तंद्राप्रलाप कान् ॥ मरिचं पिप्पली शुंठी पथ्या लोध्रं सपुष्करं ॥ भूनिंब
कटुकाकुष्टकर्चूरं इंद्रयवाः सर्वाः ॥ एतानि समभागानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ॥ प्रस्वेदकंठरोधन्व संधिभेद
नमिष्यते ॥ एतदुद्धूलनं श्रेष्ठं संन्निपातहरं परं ॥ रसविषमोरिव प्रियफलभस्मैकभूच्चतुर्य सुभिः ॥
भागैर्मितमुद्धूलनमिदं मे ॥ स्वेदशोत्यहरं ॥ समभागं च संग्राह्यं पारदांमृतगंधकं ॥ जातीफलं च भागार्धं दत्वा कु
र्याच्च कज्जलीं ॥ सर्वार्धं मागधीचूर्णं खल्वे क्षिप्त्वा विमर्दयेत् ॥ शीतज्वरे संन्निपाते विषू च्यां वि षमज्वरे
जीर्णज्वरे च मंदाग्नौ शिरोरोगे च दारुणे ॥ योजयेद्भेषज सम्यक् रसः स्वच्छंदभैरवः ॥ इति स्वच्छंदभैरवो र
सः ॥ शृंगी भा र्ङ्गी भया जा जी कणा भूनिंबपर्पटैः ॥ देवदारु वचा कुष्ट यासकट्फलनागरैः ॥ मुस्ता नागर
तिक्तेंद्र स ठीपाठा हरेणुभिः ॥ हस्तिपिप्पलि चव्याग्नि पिप्पलीमुल चित्रकैः ॥ निंबारग्वधत्रायंती वि शाला
सोमराजिभिः ॥ विडंग रजनी दार्वी यवानी द्वयसंयुतैः ॥ राजिका रोहिणी छिन्ना पंचमू ली द्वयान्वितैः
समानैः साधितः काथो हिंग्वाद्रेरससं युतः ॥ अभि न्यासं ज्वरं घोरं हंति तंद्रान्वितं क्षणात् ॥ संन्निपा

मि० ६

ज्वरा० १

८

प्रमेहरा

॥ ६ ॥

(5A)

तं तथा रौद्रं त्रयोदशविधं जयेत् ॥ कर्णमूलं च हिक्कां च मूर्छां ग्लानिं विशेषतः ॥ तद्वांकासं मूत्रकृच्छ्रं पृष्ठभंगं शि
रोग्रहं ॥ दाहज्वरं च शमयेत् तथा शीतज्वरं तृषा ॥ श्रेग्यादिः शालिपर्णी पृष्टिपर्णी बृहतीद्वयगोक्षुरैः ॥
बिल्वादिमंथशोनाकपाटलाकाश्मरीयुतैः ॥ दशमूलमिति ख्यातं कथितं तज्जलं पिबेत् ॥ पिप्पलीचूर्ण
संयुक्तं संन्निपातज्वरापहं ॥ भूनिंबदारुदशमूलमहौषधाब्दतिक्तेंद्रबीजधनिकेभ णाकषायः ॥ तंद्राप्र क
मोह
लापकसनारुचिदाहमोहश्वासादियुक्तमखिलं ज्वरमाशु हन्यात् ॥ अष्टादशांगः ॥ गंधेशोटंक मरि
चं विषं धनूरजद्रवैः ॥ दिनं संमर्दितं शुष्कं पंचवक्त्रो भवेद्रसः ॥ आर्द्रकस्य द्रवेणैव दातव्यो रक्तिकामितः ॥ सन्निपातं ज्व
इतिपंचव
क्त्रोरसः॥
रं घोरं नाशयेन्नात्र संशयः ॥ अथ नवज्वरे सामान्यरसाः ॥ सूतो गंधष्टंकणः सोषणश्च सर्वैस्तुल्या शर्करा मत्स्यपि
त्तैः ॥ भूयो भूयो मर्दयेत्तं त्रिरात्रं वल्लो देयः शृंगवेरद्रवेण शीतं वीजयेत् तक्रभक्तं वंताकाद्यं पथ्यमेतत्प्रदिष्टं ॥ अ त
हे योग्यं हंति सद्योज्वरं तु पित्ताधिक्ये मुद्गितोयं विदध्यात् ॥ उदकमंजरीरसः ॥ शुद्धः सूतो विषं गंधं प्रत्येकं शाण
संमितं ॥ धूर्त्तबीजं त्रिशाणं स्यात् सर्वेभ्यो द्विगुणं भवेत् ॥ हेमाह्वा कारयेदेषां सूक्ष्मं चूर्णं प्रयत्नतः ॥ जंबीरजीरके
देयं चूर्णं गुंजाद्वयोन्मितं ॥ आर्द्रकस्य रसेनापि ज्वरं हंति त्रिदोषजं ॥ विषमं च ज्वरं हन्यान्नवं जीर्णं च सर्वथा ॥
महाज्वरांकुशो नवज्वरे ॥ रसं गंधं च दरदं जैपालं क्रमवर्द्धितं ॥ दंतीरसेन सपिष्य वटी गुंजामिता कृता ॥ प्रभाते

(6)

वैद्यरह० ॥५॥

पं

न्य २

सितयासार्द्धमसिताशीलवारिणा ॥ एकेन दिवसेनैव शीतज्वरमपोहति ॥ जयरसः ॥ पारदं गंधकंचैव विषंहैमवती
तथा ॥ पंचमं दंति बीजंचक्रमनध्या नियोजयेत् ॥ निंबुनीरेणवटिका कर्तव्या माषसंनिभा ॥ शीतलेन जलेनैषा
नवज्वरहरीमता ॥ एषालीलावतीनाम्नालील्यया ज्वरनाशिनी ॥ अथसामज्वरे ॥ सूतंशुद्धंविषंगंधंधूर्त बी
जंत्रिभिःसमं ॥ चतुर्णां द्विगुणंव्योषंचूर्णं गुंजाद्वयोन्मितं ॥ अद्रकस्यरसैःकिंवाजंबीरस्यरसैर्युतं ॥ महाज्व
रांकुशः सर्वज्वरघ्नः संन्निपातजित् ॥ शुद्धजेपालटं कंतुकट्वीं टंकद्वयोन्मितं ॥ गैरिकं टंकमेकंच कन्या
नीरेण मर्दयेत् ॥ कलाय सदृशीकार्या वटिकातांन्वभक्षयेन्नरः ॥ शीतलेन जलेनैषावटीजीर्ण [illegible]
ज्वरापहा ॥ श्वासाधिकारोक्तः श्वासकुठारो रसः ती व्रज्वरे हितः ॥ द्वौकर्षौ सूतकाद्ग्राह्यौ गंधकाद्वौ तथैव
च ॥ कर्षैकममृतं मर्द्यं दिनं हंसपदीरसैः ॥ कल्कस्यवटिकां कृत्वा निक्षिपेत्काचभाजने कूपिकायाः परोभागो
वालुकाभिः प्रपूरयेत् ॥ सार्धयावदहोरात्रं तावत्तरसंपचेत् ॥ दीपमात्रोनलो देयः स्वांगशीतं समुद्धरेत् ॥
तोलार्धममृतं तत्र प्रक्षिपेत्तावत्तथोषणं ॥ भक्षितो रक्तिकामात्रो रसः अग्निकुमारकः ॥ संनिपातज्व
रं हन्यात् तू वातं मंदाग्नितामपि ॥ शूलं संग्रहणीं गुल्मं क्षयं पांडुगदं तथा ॥ श्वासकासादिकान् सर्वा
न् गदानेष निवारयेत् ॥ अग्निकुमारो रसः ॥ तालकं शुक्तिकाचूर्णं तुल्यं तत्रोभयोरपि ॥ नवमांशोच

इति सर्वज्वरघ्नवटी ॥७

ज्वरा० १

इतिलीलावतीन ॥२

॥५॥

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai — "Joint project"

(6A)

तुल्यं स्यान्मर्दयेत्कन्यकाद्रवैः ॥ तत्तु संशुष्कमुपलैर्वन्यैर्गजपुटे पचेत् ॥ शीतं गुंजामितं शीतज्वरघ्नं सितया
सह ॥ पथ्यं सितादधियुतं भक्तं मध्यंदिने पुनः ॥ वांतिर्भवति कस्यापि भूतभैरवसंज्ञकः ॥ इति भूतभैरव
रसः ॥ एकं कर्षं भवेत्तालं द्विकर्षं तुल्यकं भवेत् ॥ ष टंकर्षं भस्म शुक्तीनां चूर्णमेकत्र कारयेत् ॥ धत्तू
रपत्रस्वरसैर्मर्दयेद्याममात्रकं ॥ निधाय भाजने लौहे संमर्द्य क्रमशो बुधः ॥ उपर्यग्नेः स्थापयि
त्वा तद्रसं शोषयेद्भिषक् ॥ पुनः पर्युषितं भा तर्गी हत्वा किंचिदग्निना तः ॥ कोष्णं कुलाकल्कमेतत् ततो
वैद्यः प्रसाधिताः ॥ चपाकप्रमितास्तास्ता मे काश्र्करिया सह ॥ शीतज्वरं निहंत्येव सर्वंना स्त्यत्र संशयः ॥
द्वितीयो भूतभैरवः ॥ रसं गंधं मृतताम्रं च मृत ताम्रं कटुत्रिकं ॥ त्रिफला जयपालं च द्रोणपुष्पीदलद्रवैः ॥
संघृष्य यामयुग्माभ्यां शोषयेदातपे खरे ॥ द्विगुंजा रेकरति कं वा दीयते स्य यथाबलं ॥ ज्वरमष्टविधं शूल
मजीर्णसामवातकं ॥ हिक्कां हलीमकं हन्याच्चिंतामणिरसस्त्वयं ॥ रसो गंधः कर्ष ॥ मूलं वैरयं राजयूप
लकं ॥ व्योषं चवांबं लवंकं विषं द्रलवं क्षिपेत् ॥ तांबूलरसे लो मृद्यं दिनं तांबूलपत्रयुक् ॥ दत्तो
नवज्वरं हंति तापे शीतक्रियोचिता ॥ सर्वज्वरे संनिपाते दद्दीताम्मुं हिंगु जिकं ॥ आरोग्यरागिनामा

लवकं भागः २ चं २स ३ इ चिंतामणिरसः ॥

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yeshwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(७)

वैद्यर
गद्य।

ज्वरा०१

त१

यं रसः परमदुर्लभः ॥ त्रपुसं भक्षयित्वाथैकं मम्लं पिबेदनु ॥ ततोहृताशं सेवेत प्रावृतो यातपंस्फुटं ॥ त
तः प्रस्विद्यसर्वांगे याति शीतज्वरक्षयं ॥ अपथ्यदोषाद्यदिसंप्रवृत्तो भवेज्ज्वरश्चेद्दलिनस्त्रपुसः ॥ हि
तं पुनर्लंघनमाहिशंति संतोल्ययदोषस्य च भेषजानि ॥ यादृश्चानिर्हृतमलः पूर्वं भवेज्ज्वरः ॥ मलं
चानिहरेच्छीघ्रं ततः संपद्यते सुखं ॥ शुकवल्कलमृद्वीकापर्पकाम्लीकापरूषकैः ॥ स्वरसेनाकराद्वै
श्चपाययेभयजेज्वरे ॥ पित्तज्वरोक्तं यत्कर्म तत्सर्वं चात्र षिष्यते ॥ अपथ्यजे मद्यसमुद्भवे च
हेतुं ज्वरे पित्तमुदाहरंति ॥ दाहं शैत्यं च शिरो व्यथा च कोष्ठाभिवृद्धिः कटितोदकंडूः मला
निपातस्त्ववातिरध्यताच अपथ्यदोषेण भवेज्ज्वरेण ॥ किराततिक्तकं तिक्ता मुस्तं पर्पटका
मृताः ॥ निःक्वाथ्यपीतान्निघ्नंति पुनरावर्तकं ज्वरं ॥ कलिंगकाः पटोलस्य पत्रं कटुकरोहिणी ॥
पटोलसारिवामुस्तं पाठाकटुकरोहिणी ॥ निंबं पटोलं त्रिफला मृद्वीका मुस्त वत्सकौ ॥ कि
राततिक्तममृता चंदनं विश्वभेषजं ॥ गुडूच्यामलकं मुस्तं मर्धश्लोकसमापनाः ॥ कषायाः श
मयंत्याशु कासं पंचविधं ज्वरं ॥

त
ख

म

६

त्रिभिरथ परिवृद्धं पंचभिः सप्तभिर्वा दशभिरपि विवृद्धं पिप्पलीवर्धमानं ॥ इति पिबति पुमान्यः
स्तस्य नश्यन्ति श्वासकासज्वरजठरगदार्शो वातरक्तक्षयाः स्युः ॥ टीका॰ ताः क्षीरपिष्टाः क्षीरोदना
हारेण पातव्याः ॥ तत्र सुश्रुतः ॥ पिप्पलीर्वा क्षीरपिष्टाः पंचाभिवृध्या दशाभिवृध्या वा पिबेत् क्षी
रोदनाहारः दशरात्रं दशरात्रात् भूयः प्रकर्षयेत् ॥ तथा वाग्भट्टोपि ॥ क्रमवृध्या दशाहानि दश
पैप्पलिकं दिवं वर्धयेत् पयसा सार्धं तथैवापनयेत् पुनः ॥ पिप्पलीनां सहस्रस्य प्रयोगोयं
रसायनं ॥ पिष्टास्ता बलिभिः पेयाः शृता मध्यबलैर्नरैः ॥ चूर्णिता हीनबलिनां हिता मधुसमायु
ताः ॥ कासाजीर्णारुचिश्वासहृत्पांडुकृमिरोगिणां ॥ मंदाग्निविषमाग्नीनां शस्यते गुडपिप्प
ली ॥ पंचद्वे सप्तदश वा पिप्पल्यः क्षौद्रसर्पिषा लीढा ज्वरश्वासकासं हृद्रोगं पांडुकामले ॥
प्रदरं च प्रमेहं च हन्यात्तत्र किमद्भुतं ॥ हरीतकी त्रिवृत् वृद्धदारकाणां पृथक् भवेत् ॥ प
लद्वयं कणा शुंठी गुडूची गोक्षुरो वरी ॥ सहदेवी विडंगं च प्रत्येकं पलसंमितं ॥ मधुना वटिकां
कृत्वा खादन्ज्वरमपोहति ॥ कासं श्वासं मरुद्रक्तं भवं वह्निमांद्यं नियच्छति ॥ क्षुद्रा धान्याक शुं
ठी भिगुडूचि मुस्त पद्मकैः ॥ रक्तचंदनभूनिंबपटोलवृषपौष्करैः ॥ कटुकेंद्रयवारिष्टभार्ङ्गीपर्प

(४)

वैद्यर॰ टकैः समैः क्वाथं पा तन्निषिवेत सर्वशीतज्वरापहं ॥ बृहत्क्षुद्रादिः ॥ निंबछदं दशपलं त्र्यूषणं च पलत्रयं ॥ त्रिफ ज्वरा॰ १

॥७॥ लात्रिपलं चैव पलं त्रिकर्कं भवेत् ॥ क्षारयोर्द्वि पलं चैव यवानीपलपंचकं ॥ सर्वमेकीकृतं चूर्णं प्रत्यू

ध्या ३ षे भक्षयेन्नरः ॥ एकाहिकं द्विहिकं च त्र्याहिकं च चतुर्थकं ॥ सततं संततं घोरं त्रिदोषोत्थं ज्वरं जयेत् ॥ इति

निंबादि चूर्णं ॥ छिन्ना सत्वं शिवाजाजीकृष्णाग्निः कटुराक्षया ॥ साधशाणमिता ग्राह्या गुडेवा मधुनाव

स्था ली ॥ धातुस्थान्विषमादींश्च ज्वरानेकाहिकादिकान् ॥ धातुक्षयं वन्हिमांद्यं पिबेद्दुग्धानुपानतः ॥ क्षौद्रा

द्विगुणितं सर्पिर्घृताद्द्विगुणपिप्पली ॥ सीताच द्विगुणा तस्याः क्षीरं देयं चतुर्गुणं ॥ चातुर्जातं क्षौद्रतुल्यं

पक्त्वा कुर्याच्च मोदकान् ॥ धातुस्थांश्च ज्वरान् सर्वान् श्वासं कासं च पांडुतां ॥ धातुक्षयं वन्हिमांद्यं पिप्पली

रघुण मोदको जयेत् ॥ तिलतैलयुक्तः कल्कोलसुनस्य सेवितः प्रातः ॥ विषमज्वरमपहरति वातव्याधीनशेषांश्च

कालाजाजीतुस्सगुडा विषमज्वरनाशिनी ॥ पीतो मरीचचूर्णेन तुलशीपत्रजोरसः ॥ द्रोणपुष्पीरसो

वापि निहंति विषमज्वरान् ॥ एरंडस्य तु पत्राणि छित्वा भूमौ निधापयेत् ॥ दाहादिज्वरिणो देहे तानि

पत्राणि धारयेत् ॥ तेन न[illegible]स्यति दाहोस्य ज्वरश्चैवोपशाम्यति ॥ कवचिकामारगकुष्टमूवल्लिक्षा ॥७॥

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(४७)

प्टो

निशालोहितयष्टिकाभिः ॥ सिद्धंहरेत्षड्गुणतक्रपक्वं तैलंज्वरंदाहसमन्वितंच ॥ षड्गुतक्रतैलं ॥
रुद्रजटागोशृंगं बिडालवि रगस्यनिर्मोकः ॥ मदनफलभूतकेश्योर्वंशाल गुद्रंनिर्माल्यं ॥
घृतयवमयूरचंद्रकछगलकलोमानिसर्पपासवचाः ॥ हिंगुगवा मरीचाः समभागाश्छाग स्थिर
सर्व मूत्रसंपिष्टाः ॥ धूपनविधिनाशमयंत्येतेज्वरा नियतं ॥ ग्रहडाकिनीपि ग्राच प्रेतादिकारान
यंधूपः ॥ महेश्वरोधूपः ॥ निदग्धिकानागरिकामृतानां काथंपिबेन्मिश्रितपिप्पलीकं ॥ जीर्णज्व
रारोचककासशूलश्वासाग्निमांद्यार्दितपीनसेषु ॥ त्रिकं टककाथः ॥ शिवाग्नितपिप्पलीपथ्या
भूसितासैंधवैसमैः ॥ चूर्णंसर्वज्वरहरंदीपनंपाचनंपरं ॥ द्राक्षामृता टीरं गीमुस्तकंर श
क्तचंदनं ॥ नागरंकटुकापाठा भूनिंबःसदुरालभा ॥ उशीरंधान्यकंपद्मं वालकंकंटकारिका ॥ पु
ष्करंपिचुमंदश्चदशांगमिदंस्मृतं ॥ जीर्णज्वरारुचिश्वासकासश्वयथुनाशनं ॥ द्राक्षादिकाथो
जीर्णज्वरे ॥ विषंभागद्वयंदग्धकपर्दःपंचभागि कः ॥ मरिचंनवभागंस्याच्चूर्णंवस्त्रेणशोध
येत् ॥ आर्द्रकस्वरसेनास्यकुर्यान्मुद्गनिभांवटीं ॥ वारिणावटिकायुग्मंप्रातःसायंचभक्षयेत् ॥

Joint project of Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan ... Mumbai

वैद्यरहस्य अयं रसो ज्वरे योज्यस्तस्मिन्दुर्जलजेपि च ॥ अजीर्णाध्मानविष्टंभशूलेषु श्वासकासयोः ॥ दु ज्वरा०
॥८॥ र्जलजेतारसः ॥ केला वेदांकचंद्रांशैः सर्वांशासितयायुतैः ॥ शक्रांशानरजोजातीफलशुंठैः सु कपर्दः
मेलितैः ॥ ज्ञानोदयो भवेदेषः साधकानंदसिद्धिदः ॥ सेवितः सात्म्यतां ग्राही जलदोषापनोदनः ॥
वातश्लेष्मामयध्वंसी ज्वरातीसारनाशनः ॥ भोजनादौ सदाश्नीयात् शुंट्यजाज्यभयोत्थितं ॥
चूर्णं प्रशमयेद्वारिदोषं सर्वप्रदेशजं ॥ किराततिक्तं त्रिवृदंबुपिप्पली विडंगविश्वाकटुरोहिणीर
जः ॥ निहंति लीढं मधुनातिसत्वरं सुदुस्तरं दुर्जलदोषजं ज्वरं ॥ किराततिक्तादिचूर्णं ॥ अथ ज्वरे श्वा
से च तुर्भद्रिकाष्टांगावलेहो देयो ॥ आर्द्रकस्वरसेन स्यं मूर्छयामाज्वरेन्नरः ॥ श्वासकुगरनस्य २
मपि ॥ अरुचौ दाडिमञ्चवर्णौ ससैंधवं कार्यो गुडूच्याः ॥ समधुः सुसितः शीघ्रं प्रशांतिवमैस्यकु न ४
र्याति ॥ विड्मक्षिकाणां मधुनावलीढा सचंदना शर्करयान्विता वा ॥ शीतं पयः क्षौद्रयुतं नि पीत
माकंठमाघ्रेयत दुद्दमेच्च ॥ तर्षप्रशमाय वक्त्रे दध्यात् दक्षौद्रवटाम्रलाजान् ॥ दंतशठ
बीजपूरकदाडिमबदरैः सचुक्रकैः कल्कैः ॥ सद्यो जयति पिपासामथरजतगुटीमुखांतस्था ॥ ॥८॥

प्रक्षेप

(9A)

अथज्वरातिसारस्यचिकित्सा ॥ लंघनमेकंमुक्त्वा नचान्यदस्तीहभेषजंबलिनः ॥ समुदीर्णदोषनिचयं शमयतितत्पाचय...त्यपिच ॥ वत्सादनीयवत्सकवारिवाहविश्वभरानिंबविषाःसविश्वाः ॥ ज्वरेतिसारंत्वरितंजयंतिविश्वामृतावत्सकवारिवाहाः ॥ पाठामृतापर्पटमुस्तविश्वाकिराततिक्तेंद्रयवान्विपाच्य ॥ पिबन्हर...त्येवहठेनसर्वज्वरातिसारानपिदुर्निवारान् ॥ अथज्वरेविड्ग्रहचिकित्सा ॥

पिप्पलीप हरीतकीमिषश्रृंगी त्रिवृत्ताशिवासैंधवंचित्रकंबीजंदाडिमंसममंमतं ॥ चूर्णं...मेतच्च योक्तव्यं कासेश्वासेचवद्धड्ग्रहे ॥ वाड्वानलमेतद्धि कोष्ठवद्धज्वरापहं ॥ इतिवड्वानलचूर्णं ॥ पथ्यारग्वधतिक्ताश्रिवृद्दामलकैःश्रृतंतोयं ॥ जीर्णज्वरेविबंधदवादात्येव विड्ग्रहःशाम्येत् ॥ हरीतक्यादित्रुटिकासामलक्यादिचूर्णकम् ॥ विड्ग्रहेसंप्रयोक्तव्यंभेषजंनावस्त्यतःपरं ॥ अथहिक्काचिकित्सा ॥ अश्वत्थवल्कलंशुष्कंदग्धंनिर्वा...पितंजले ॥ तज्जलंपानमात्रेणहिक्कांछर्दिंचनाशयेत् ॥ शुष्कस्याश्वपुरीषस्यधूपोहिक्कांनिवारयेत् ॥ अपिसर्वात्मिकांवैषयोगराड्यमीरितः ॥ यावकस्यरसोवापिनस्यतोहंतिहिक्किकां ॥ अथकासचिकित्सा ॥ बिभीतकत्वकुमरिचंलवंगंसर्वैःस

(१०)

माननरवदिरस्यसारः॥ बब्बूलजकाथकृतावटीयं मुखास्थिता कासहरीक्षणेन॥ असंगवल्ले हिकापिदात
व्या॥ अथकर्णमूलचिकित्सा॥ अग्निशिरजलपरिमर्दितं मरिचकणाजीरसिंधुजं लवितं॥ नस्यवि
धिसेवितं नुतु कर्णकरुग्नाशकृद्दितं॥ कृष्णापामार्गबीजाभ्यां नस्योकादफलोद्भवः॥ ऊषणोषण
तुंबीनां नस्यं कंठामयं हरेत्॥ विषतिंदुकनागरकल्ककल्ककेरासिताविधजीरिकयामिलितैः॥ कृतले
पमुपैति विनाशमतः श्रुतिमूलगदं निजदिष्टमतः॥ त्रैपेयदिनत्रयाम्येत कर्णमूलभवोगदः॥ जलौका
पातनंत्रा [illegible]स्तं पक्वेव्रणचिकित्सितं॥ अथमुखशोषवैरस्यचिकित्सा॥ शर्करादाडिमाभ्यां च द्राक्षा
[illegible] दाडिमयोस्तथा॥ कल्कं विधारयेदास्ये शोषवैरस्यनाशनं॥ आलूबुखारासंज्ञं हि फलं तादृग्मस
मीरितं॥ भृष्टतुंबीजयाच्चूर्णं मधुनानिशिभक्षयेत्॥ निद्रानाशेतिसारे च ग्रहण्यां पावकक्षये
गुडपिप्पलीमूलस्य चूर्णेनालोडितं लिहन्॥ चिरादपि च संनष्टां निद्रामाप्नोति मानवः॥ काकजं
घाजटा निद्रां जनयेच्छिरसि स्थिता॥ केशसंमार्जनी तद्वद्विष[illegible]ग्भिः समुपादिता॥ निद्रानाशे
तु कर्तव्यं पादयोर्मृदुलेपनं॥ पुष्पतैलारनालाभ्यां चुक्राद्येन विशेषतः॥ सुस्विन्नं कोमलं रात्रौ

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com